

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПСИХІЧНОГО СТАНУ ЛЮДИНИ

У статті здійснено спробу ідеографічного представлення фразеосемантичної групи «Психічне здоров'я», яка є складовою фразеосемантичного поля «Здоров'я». Визначено основні фразеосемантичні підгрупи та мікрогрупи, що дають уявлення про психічне здоров'я людини в повсякденно-побутовій наївній картині світу. Аналіз проведено на матеріалі картотеки, укладеної шляхом суцільної вибірки з українських фразеографічних джерел.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, фразеосемантичне поле, фразеосемантична група, фразеосемантична підгрупа, фразеосемантична мікрогрупа, психіка, психічний стан людини.

Печеникова Л.Н. Фразеологизмы, обозначающие психическое состояние человека.
В статье исследованы фразеологические единицы, используемые для обозначения психического состояния человека, отобранные путем сплошной выборки из украинских фразеографических источников.

Ключевые слова: фразеологическая единица, фразеосемантическое поле, фразеосемантическая группа, фразеосемантическая подгруппа, фразеосемантическая микрогруппа, психика, психическое состояние человека.

Pechenikova L.N. Phraseological units which show psychological condition of a person.
The article examined phraseological units which show psychological condition of person in the Ukrainian Phraseology.

Keywords: phraseological unit, phraseological field, phraseological group, phraseological microgroup, psychic setup, psychological condition of human.

Фразеологічні засоби мови в контексті сучасного мовлення є тим важливим матеріалом, який не втрачає своєї актуальності, оскільки вони здатні точно вербалізувати інформацію без допомоги складних пояснень.

Питання фразеології привертала увагу багатьох мовознавців, зокрема підвалини цієї лінгвістичної науки заклали О.О. Потебня, І.І. Срезневський, П.Ф. Фортунатов, О.О. Шахматов, В.В. Виноградов, Л.І. Булаховський, М.М. Шанський, С.І. Ожегов. Згодом ідеї цих провідних науковців продовжили розвивати О.С. Ахманова, М.Ф. Алефіренко, І.К. Білодід, Б.О. Ларін, В.М. Мокієнко, П.П. Плющ, Л.Г. Скрипник, І.Г. Чередниченко, В.Д. Ужченко та інші мовознавці. Фразеологізми, як відомо, мають антропоцентричний характер і становлять широкий семантичний діапазон. Окреме місце займають спроби ідеографічної класифікації фразем з метою виявлення особливостей культурно-національного світобачення та його відображення в мові. Фразеологічні одиниці (ФО) відбивають повсякденний побут народу, його звичаї та вірування, обряди, прикмети тощо.

Фразеосемантичне поле «Здоров'я» становить значний за обсягом пласт ФО, який складається із фразеосемантичних груп (ФСГ) «Фізичне здоров'я», «Психічне здоров'я», «Моральне здоров'я», «Соціальне здоров'я». Кожна з ФСГ складається з фразеосемантичних підгруп (ФСПГ), що у свою чергу поділяються на фразеосемантичні мікрогрупи (ФСМГ).

У цьому дослідженні велика увага приділяється фразеологізмам на позначення психічного здоров'я, оскільки саме здоров'я людини, її стан, турбота про збереження здоров'я — одна з актуальних проблем світобачення людства.

Проблематикою нашого дослідження є структурно-семантичний та ідеографічний аналіз фразеосемантичного поля (ФСП) «Здоров'я» на матеріалі українських фразеографічних джерел.

Мета презентованої розвідки — ідеографічний аналіз фразеосемантичної групи (ФСГ) «Психічне здоров'я».

У поданій статті ми оперуємо поняттям «психіка» і розглядаємо його як суб'єктивний відбиток об'єктивної дійсності в ідеальних образах, на основі яких регулюється взаємодія людини із зовнішнім середовищем. З огляду на це виокремлюємо поняття «психічний стан людини» із визначенням «психологічна категорія, до складу якої входять різні види інтегрованого відображення людиною як внутрішніх, так і зовнішніх впливів» [4: 526]. Отже, психічний стан людини тісно пов'язаний з її індивідуальними властивостями, оскільки він характеризує психічну діяльність особистості індивідуально, а не загалом.

За визначенням С.Д. Максименка, психічне здоров'я потрібно розуміти як складові душевного комфорту, відсутність патологічних психічних виявів і здатність до ефективної діяльності й саморегуляції відповідно до власних цілей та інтересів людини [4: 528].

Фразеологічні одиниці (ФО) на позначення психічного здоров'я людини мають в українській мові розгалужену фразеопродуктивну смислову структуру, у якій утворюються розлогі фразеологічні серії. Наша картотека містить понад 70 одиниць, що становить 35 % від загальної кількості аналізованих ФО. Таким чином, розглядаючи ФСГ «Психічний стан людини», виділяємо такі фразеосемантичні підгрупи (ФСПГ):

ФСПГ 1 «Психічний процес» містить 15 одиниць (22%), об'єднує ФО, що позначають акт психічної діяльності, який має свій об'єкт відбиття і свою регулятивну функцію. Психічні процеси поділяються на пізнавальні (відчуття, сприйняття, мислення, пам'ять і уява), емоційні і вольові. Ця група репрезентована такими фразеологічними одиницями (ФО): *покрутити мізками*, *метикована голова*, *мати кебетку* та інші. Проілюструємо прикладами: *Таки він, цей комбриг Антоненко, видно, комбригом народився — метикована голова* (Ю. Збанацький); *Як ти міг дати такого маху? Ти ж не в потилицю битий, у тебе ж голова варить* (із газети).

У поданій ФСПГ «Психічний процес» ми виділимо фразеосемантичні мікрогрупи (ФСМГ):

ФСМГ на позначення процесу мислення, наприклад: *бистра на розум*, *крутити мозком*, *голова варить*, *в голові туман*, *в голові розвиднілось*, *ум за розум заходить*. Наведемо приклади з художніх творів: *Бистра на розум*, *вона розмовляла так жваво та дотепно, що слухати її не можна було без задоволення і теплої посмішки* (Я. Гримайло); *Можна підтримати розмову, коли сам будеш стриманим — та добре треба крутити мозком* (Я. Стецюк); *Тільки шия вже болить, в голові туман, думать важко* (М. Коцюбинський); *Нарешті в голові розвиднілось. Чого ж то я досі розсідуюсь на тому, на чому стою, ще й*

ноги звісив (Є. Гуцало); *Ні, наші козаки ще з розуму не спали. Щоб Вовка од біди сховали* (Л. Глібов); *В мене вже аж ум за розум заходить од високих нематеріальних любощів* (І. Нечуй-Левицький).

ФСМГ на позначення процесу запам'ятовування та якості пам'яті. Ця група представлена такими ФО: *коротка пам'ять, приходить до пам'яті, приходить до помки*. Наприклад: — *Свирид стояв на своєму: золота у них не було і немає. — Не було кажеш? — перепитав високий і посміхнувся недобре. — У тебе, хазяїне, закоротка пам'ять, прийдеться поворушити її* (А. Дімаров); *Не буду я міняти сих грошей, заховаю. Може, він [хазяїн], як прийде до помки, кине́ться, моді віддай йому. Нащо нам такі гроші* (Панас Мирний).

ФСПГ 2 «Психічний стан». Фразеологізми цієї підгрупи містять 20 ФО (28%), вони відображають загальний функціональний рівень психічної активності залежно від умов діяльності людини і її особистих якостей. Психічні стани включають мотиваційні (бажання, інтереси, потяги), емоційні (настрій, переживання), вольові стани (цілеспрямованість, рішучість, наполегливість). Ця фразеосемантична підгрупа представлена такими ФО: *кров ударила в голову, кров ударила в лице (в голову), без серця, серце обривається, кидати то в жар, то в холод*. Проілюструємо прикладами з художніх творів: *Кров ударила боярину в голову, застугоніла у скронях, на зблідле, як у мерця, обличчя наповзла повторна гримаса жаху* (М. Івасюк); *Тимкові почувлося, ніби його хтось покликав. Оглянувся і побачив Солов'я. Серце обірвалося! — Ну, так і є — до командира!* (Ю. Збанацький); *І навіть потім, коли Кришук, розбитий, знесилений, вийде і мляво опуститься на лавицю у затінку скверика, гамуватиме своє розладнане серце, він, той звук, час од часу кидатиме його то в жар, то в холод* (М. Олійник).

Із зазначеної ФСПГ «Психічний стан» виокремлюємо ФСМГ на позначення негативного психічного стану, а саме: стану тривоги, переживання тощо. Наприклад: *з важким серцем, серце кров'ю обливається, серце (обривається, в'яне, болить, стискається), клубок застряв у горлі, кров закипіла, кров холоне (крижаніє, застигає) у жилах, наливатися кров'ю, в очах жовтіє (темніє, потемніло) тощо*. Проілюструємо прикладами: *Так і не діждавшись Стахи, Бронко з важким серцем повернувся додому* (Грина Вільде); *Знову спогади про дружину і дітей обсіли його. Клубок підкочується до горла Іванові, на очі сливає сльоза* (Ю. Збанацький); *Проти Наркиса Брилеві не встояти, дарма що в свої п'ятдесят був теж кремезний як дуб. Але кров закипіла в серці старого Бриля* (Ю. Смолич); *А від того, що розказував Журба, кров спиналася в жилах* (Б. Лепкий); *Відступай, відступай, пане Сотнику. Зроби таку честь хлопіві — дай йому дорогу до... шибениці. На мить потемніло в очах Гонти. Він не знайшов відповіді на ці зухвалі слова* (Я. Стецюк).

Також виокремлюємо ФСМГ на позначення позитивного емоційного стану. Ця група представлена такими ФО: *без серця, з легким серцем, з легкою душею*. Наведемо приклади: *Скажи, хлопе, ... — без серця звернулася вона до Івасикового батька, — ти навіть паскудиш мій ліс* (Д. Бедзик); *«Ви не думайте, що я на легким хлібу вироста і так собі, з легким серцем на легкий хліб пустилася* (І. Франко).

ФСПГ 3 «Психофізіологічні властивості особистості». Ця група містить 35 ФО, що складає 50% від аналізованих фразеологічних одиниць. У фразеологізмах цієї фразеосемантичної підгрупи репрезентовані типові для певної людини особливості її психіки. До психічних властивостей людини належать: темперамент, спрямованість, здатність до інтелектуального розвитку, характер та складні явища психофізіологічного походження. У нашій картотці містяться лише фразеологізми на позначення інтелектуального розвитку людини, наприклад:

а) ФО на позначення низького інтелектуального рівня: *без сьомої клепки у тім ї* (не вистачає клепки), *не всі дома, у голові ї на зяб не орано, з дуринкою, голова не в порядку (без голови), голова з вухами, розгубити обручі від макітри, спадати (спастися) з розуму, рішитися (позбутися) розуму (ума), дурний піп хрестив, без царя в голові, святий дурень*, наприклад: *Досить, що він [Денис] став якийсь, мов без сьомої клепки у тім ї, змарнів геть і зробився гакком* (П. Козланюк); *Ну, та то вже, мабуть, якийсь виродок з їхнього стану, самі ж бо про неї кажуть, що не всі дома* (Дніпрова Чайка); – *Еге, згадають! – неусмішлива Григорівна пробає всміхнутися. – Скажуть: «От баба, несповна розуму, жадурно хату віддала»* (С. Журахович); Лесько сказав: *«Кого в цім ділі шкода, так це Івана Іскру. То – козак. Таке нещастя хоч кого знеможе. Це ж можна тут рішитися ума* (Л. Костенко); – *Ні, наші козаки ще з розуму не спали. Щоб Вовка од біди сховали* (Л. Глібов); – *Як маєш порожню макітру на плечах, стріляй!* – бунтувався професор. – *На твоєму боці сила, на моєму – правда. Сила розвіється, а правда ніколи* (О. Гончар);

б) ФО на позначення високого інтелектуального рівня: *мати олію в голові, з головою, голова на плечах, є лій у голові, з розумом, розуму не позичати, мати розум в голові, наче всі розуми поїв, живого ума, не в тім'я битий*. Наприклад: *У іншого ніби ї голова на плечах, а придившиш гарненько... Побачиш порожнє місце* (М. Кропивницький); *У тебе є врода на лиці, у мене є лій в голові, то ї поєднаємось* (М. Стельмах); *Недавно купила, – вказавши поглядом на буфет, з гордістю сказала Мотря. – Хто з головою, той і зараз живе не горює* (М. Нечай).

Таким чином, здійснений фразеоідеографічний аналіз ФСПГ «Психічне здоров'я» дозволив виділити такі фразеосемантичні мікрогрупи: «Психічний процес» (22% од.), «Психічний стан» (28% од.), «Психічні властивості особистості» (50% од.). Вони складають модель психічної будови людини, відображену в українській етносвідомості.

До перспективи нашого дослідження відносимо всебічний аналіз фразеосемантичного поля «Здоров'я», що охоплює фізичний, психічний, душевний і соціальний стан людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Калашник В.С.** Словник фразеологічних антонімів української мови / В.С. Калашник, Ж.В. Колоїз. – К. : Довіра, 2001.
2. **Попов М.В.** Здоров'я : міфологія та реальність / М.В. Попов // Медицина в художніх образах : Статті. Вип. 6 / [укладач і голов. ред. К.В. Заблоцька; Донецький мед. ун-т]. – Донецьк : Норд-прес, 2008. – С. 3.
3. **Ужченко В.Д.** Фразеологічний словник української мови / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – К. : Освіта, 1998.
4. **Щербатых Ю.В.** Дифференцировка психических состояний и других психологических феноменов / Ю.В. Щербатых, А.Н. Мосина. – Казань, 2008. – С. 526–528.